

Adam Górski

„Kościół Łaski” w Kozuchowie w XVIII wieku.

Powojenna historiografia do schyłku XX wieku nie poświęciła tytułowemu obiektowi zbyt wiele uwagi. Pierwsza polska praca dotycząca historii miasta ograniczyła się do informacji o wybudowaniu kościoła jako budynku jednonawowego, szachulcowego, z wolno stojącą wieżą¹. Drugie, zmienione wydanie tej pozycji z 1995 roku, przyniosło już znacznie więcej informacji, dotyczących okoliczności powstania świątyni². Wcześniejsza praca z 1987 roku, dotycząca zabytków województwa zielonogórskiego, pominęła zupełnie kościół łaski jako obiekt już nieistniejący³. Zestawienie dostępnych informacji na podstawie literatury niemieckojęzycznej przedstawił W. Brylla⁴. Niewiele informacji widnieje w ostatniej publikacji poświęconej tytułowej świątyni⁵. Kwerenda źródłowa przeprowadzona w archiwach państwowych w Zielonej Górze oraz we Wrocławiu nie przyniosła wymiernych efektów⁶. W tej sytuacji lukę ma, przynajmniej w części, uzupełnić zbiór artykułów, ukazujący historię samej świątyni na możliwie szerokim tle społeczno-politycznym, którego częścią jest niniejsze opracowanie.

Protestantyzm został w Kozuchowie rozpowszechniony za sprawą Hansa von Rechenberg, który już w 1521 roku spotkał się w Żukowicach z Filipem Melanctonem⁷. Początkowo nabożeństwa odprawiano w zamkowej kaplicy, ale po śmierci proboszcza katolickiego w 1524 roku zwolennicy reformacji przejęli kościół, który pozostał w ich rękach do 2 listopada 1628 roku, kiedy zwrócono go katolikom. Jeszcze tylko raz, na krótko (sierpień 1632-kwiecień 1633), powrócił on w ręce ewangelickie⁸. 16 marca 1651 roku wygnano z miasta ostatniego pastora. Od tej pory ewangelicy chcący wziąć udział w nabożeństwie musieli podróżować do Żagania, Krzystkowic lub Głogowa. Wydaje się, iż trudności nie tylko

---

¹ S. Kowalski, J. Muszyński, *Kozuchów*, Poznań 1959, s. 29.

² S. Kowalski, J. Muszyński, *Kozuchów*, Kozuchów 1995, s. 63-64.

³ S. Kowalski, *Zabytki województwa zielonogórskiego*, Zielona Góra 1987, s. 108-113.

⁴ W. Brylla, *Kościół Łaski w Kozuchowie*, Informator Krajoznawczy, zeszyt 49, Wrocław 1987, s. 24-31.

⁵ *Kozuchów. Zarys dziejów*, red. T. Andrzejewski, Kozuchów 2003, s. 246-249.

⁶ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, oddział w Starym Kisielinie (dalej jako APZG), Akta miasta Kozuchów; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Depozyt Kozuchów, Rep. 132a, sygn. 1- 47.

⁷ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Liegnitz 1783, s. 327; D. Dolański, *Najspokojniejszy kościół. Reformacja w księstwie głogowskim*, Zielona Góra 1998, s. 48 - 49; T. Andrzejewski, *Rechenbergowie w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w XVI-XVII wieku*, Zielona Góra 2007, s. 48.

⁸ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie...*, s. 328.

nie osłabiły, a wręcz wzmocniły luteran. Wizytacja biskupia z 1694 roku określała miejscową ludność jako „upartych protestantów, trudnych do nawrócenia”⁹. Niecałe 200 lat później ewangelicy stanowili ponad 80% mieszkańców¹⁰.

Ogłoszenie w 1707 roku postanowień układu z Altranstädt, w których cesarz Józef I zgodził się w wyniku interwencji szwedzkiej na poszerzenie wolności wyznania i wybudowanie kilku ewangelickich świątyń, zwanych odtąd „kościółami łaski”, otworzyło przed mieszkańcami Koźuchowa szansę na własną świątynię. Dobrotliwość cesarza miała wymierną cenę: 80 000 guldenów, które należało wpłacić na rzecz skarbu cesarskiego, a dodatkowe 10 000 florenów kosztował miasto dobrowolny „prezent”¹¹. Kwota ta przekraczała możliwości mieszkańców, więc zaciągnięto pożyczkę, której spłatę rozłożono na okoliczne gminy ewangelickie¹². Po uiszczeniu tej kwoty do miasta przyjechała komisja cesarska w składzie grafa von Zinzendorf i starosty ziemskiego grafa von Franckenberg, która oficjalnie wyraziła zgodę na lokację nowej świątyni. Umiejscowiono ją poza murami miejskimi, na terenie położonym pomiędzy bramą żagańską a pobliską furką (późniejsza Brama Szprotawska). Obszar ten należał do miejscowego sukiennika Caspara Selgena, stąd nazywano go winnicą Selgena (Selgische-Weinberg). Miasto zapłaciło za ten teren właścicielowi 1450 talarów¹³.

W niedzielę Palmową (24 marca) 1709 roku, na placu przy kościele Trójcy Świętej superintendent żarski i nadworny kaznodzieja grafów von Promnitz Erdmann Neumeister, wygłosił przy kilkunastotysięcznej publiczności kazanie, która następnie wydano drukiem pt.: „Freudentag des Freystädtchen Zions”¹⁴. 22 maja tego samego roku odbyła się uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod budowę świątyni. Opatrzono go inskrypcją: „Quo felix faustumque fit! Anno Aerae Christianae M.DCCIX, contessa majori Augustanae Confessionis Exercitii libertata, Dei triumphus gratia, Augustiss, Caesaris Josephi clementia, Generosissimorum simul ac Praeclarorum Ductus Glogoviensis Urbisque Freystadiensis Antistitum praesentia, inter ipsa hoc ipso loco sub dio peragentia Sacra, Sacrarii Lapidem Angularem Gens Populusque ovans posuit Freistadio, d(ie) XXII. Maji”¹⁵. Kamień

---

⁹ W. Urban, *Z dziejów duszpasterstwa katolickiego w archidiecezji opolskiej i glogowskiej w czasach nowożytnych, cz.II: Archidiecezja glogowska*, Warszawa 1975, s. 121.

¹⁰ E. Anders, *Historische Statistik der Evangelischen Kirche in Schlesien*, Breslau 1867, s. 438.

¹¹ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie...*, s. 329; S. Kowalski, J. Muszyński, *Koźuchów...*, s. 64.

¹² E. Dumrese, H. Dumrese, *Kirchegeschichte der evangelischen Gemeinde Freystadt*, Freystadt 1909, s. 38-39.

¹³ APZG, Superintendentura w Koźuchowie, sygn. 147.

¹⁴ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie...*, s. 331.

¹⁵ G. Förster, *Analecta Freystadiensia oder Freystädtische Chronica*, Lissa 1751, s. 203.

umieszczono w miejscu, gdzie następnie wzniesiono ołtarz¹⁶. Już 27 czerwca powołano na urząd pierwszego pastora - Joachima Klepperbeina ze Wschowy. Zaangażowanie w budowę było tak wielkie, że już 24 października w murach świątyni odprawiono pierwsze nabożeństwo, a 5 tygodni później udzielono pierwszej komunii¹⁷. Uzupełniono także pozostałe wakaty: drugim pastorem został Johann Friedrich Lemberg, dotychczasowy pastor w Lubinie w księstwie legnickim, trzecim - Abraham Rothe z Krzystkowic, a czwartym Christian Benedictus Lucius z Borowa Wielkiego¹⁸. Powołanie aż czterech duchownych wskazuje na znaczną liczebnie gminę ewangelicką.

Budowa świątyni trwała dwa lata (1709-1710). Postawiono budynek szachulcowy na planie greckiego krzyża. Tego typu budownictwo nie było czymś wyjątkowym. Jeszcze 40 lat później na tej samej zasadzie wybudowano kościół w Zielonej Górze. W 1826 roku postawiono wieżę¹⁹. Tutaj znów występuje zbieżność ze wspomnianą Zieloną Górą, gdzie wieżę dobudowano dwa lata później. Można założyć, że blisko współpracujące miasta wzorowały się na sobie, a prawdopodobnie polecały architektów i mistrzów budowlanych. Zbliżone nawet pozostały nazwy: „Weinberg Jesu (Winnica Jezusowa)” i „Zum Garten Christi (Ogród Chrystusowy)”.

Zarówno mieszczenie jak i okoliczna szlachta prześcigali się w fundacjach na rzecz nowopowstałego kościoła. Christian Euzebiusz von Kalckreuth (pan na Podbrzeziu Dolnym i Górnym) ufundował ołtarz, ambonę - wdowa baronowa von Löwen, srebrną misę chrzcielną - baron von Braun, a srebrny krucyfiks pan von Riesenstein²⁰. W 1717 roku pan von Dyhern zamówił organy u mistrza ze Świdnicy, które pierwszy raz zagrały w pierwszą niedzielę adwentu (3 grudnia) 1719 roku. W tym samym roku rozpoczęto malowanie wnętrza kościoła, które ukończono w 1727 roku.

W 1722 roku położono kamień węgielny pod budowę „Taufkammer” – osobnego pomieszczenia, przeznaczonego do udzielania sakramentu chrztu²¹. Staraniem gminy ewangelickiej kościół otrzymał w 1826 murowaną wieżę od strony północnej. Kamień węgielny i inne „historyczne dokumenty” położono pod próg między wieżą a korpusem kościoła²². Wieża na rzucie kwadratu posiadała cztery kondygnacje; ostatnia ośmioboczna kondygnacja była kryta ostrosłupowym hełmem. Wieża wyposażona była w cztery dzwony.

---

¹⁶ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie...*, s. 331.

¹⁷ G. Förster, *Analecta...*, s. 205; K. Walter, *Geschichte der Stadt Freystadt*, Freystadt 1935, s. 60.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ T. Andrzejewski, *Budowle sakralne powiatu nowosolskiego*, Nowa Sól 2007, s. 28-29.

²⁰ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie...*, s. 331.

²¹ G. Förster, op.cit., s. 211

²² E. Dumrese, H. Dumrese, op. cit., s. 62

Do budowy zużyto 18000 cegieł, a całkowity koszt prac wyniósł 5734 talarów. Wiele materiałów budowlanych zostało sprezentowanych przez wiernych, np. miasto Szprotawa wraz z Siedliskiem przekazały drewno do budowy.

Ambicją gminy ewangelickiej było całkowite przemurowanie kościoła. Po części powodem było zagrożenie pożarowe. Drewniana konstrukcja i gont mogły szybko spłonąć, dlatego też zakupiono w 1717 roku we Wrocławiu sikawkę pożarową za sumę 200 talarów²³, a w roku 1821 zamontowano piorunochrony na wszystkich budynkach „wzgórza winnego”. Drugim powodem była przesłanka prestiżowa - wszystkie rzymskokatolickie kościoły w Kożuchowie były przecież murowane. Prace rozpoczęto w 1831 roku, zaczynając od wybudowania nowej, murowanej ściany szczytowej po stronie wschodniej. Najwięcej trudności przysporzyły prace przy ścianie zachodniej, gdzie postawiony był prospekt organowy. W 1859 roku zakończono przebudowę kościoła w formach Rundbogenstilu. Po II wojnie światowej Kożuchów znalazł się w granicach Polski. Gmina ewangelicka opuściła miasto, a opuszczony kościół przejęła deportowana ludność łemkowsko – ukraińska na potrzeby kościoła prawosławnego. Dawny „Gnadenkirche” w Kożuchowie służył także jako magazyn zboża. W 1973 roku kościół wysadzono. Na szczęście wcześniej zdemontowano polichromowany strop, wykonano dokumentację fotograficzną i przewieziono go do dworu w Broniszowie, a następnie do PP PKZ w Poznaniu. Prospekt organowy oraz ołtarz udało się zachować, przenosząc go do dawnego jezuickiego kościoła Bożego Ciała w Głogowie.

---

²³ G. Förster, op.cit., s. 213